

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У вітчизняній історіографії історії держави та права тривалий час малодослідженою залишається проблема ставлення царського уряду до легальних неполітичних організацій, зокрема кооперативних товариств, що існували на території українських губерній, які входили до складу Російської імперії.

Лише на початку 20-х рр. ХХ ст. цій проблематиці були присвячені окремі розвідки П. Пожарського та І. Галанта [1, 172–193; 2]. На сучасному етапі державна політика в галузі кооперативного будівництва знайшла відображення у працях В. Половця та Кім Чан Чжина [3; 4].

У запропонованій статті ставиться за мету відтворити і проаналізувати причини політизації кооперативного руху в післяреволюційний період та адміністративно-правові заходи влади по попередженню «антиурядової» діяльності українських споживчих товариств.

На початку ХХ ст. на землях Наддніпрянської України спостерігається потужне піднесення кооперативного руху. Поступово він перетворюється у впливову громадсько-політичну силу. У свою чергу, активізація кооперативного життя та масове залучення до участі в ньому представників широких шарків суспільства привернула до кооперації увагу різноманітних політичних організацій, особливо лівого спрямування. Якщо до цього часу кооперативи розглядались останніми як «буржуазні інституції», що відволікають населення від боротьби за їх економічні та політичні права, і їх існування, в кращому випадку, просто не помічали, то починаючи з середини 1905–1906 рр. ставлення до кооперативного руху змінюється. У середині керівництва партійних організацій виникає думка про необхідність широкого залучення партійців до кооперативної роботи для посилення впливу тих політичних сил, які вони репрезентували, у кооперативних установах. Ця теза набула свого логічного оформлення у ряді резолюцій, прийнятих на з'їздах представників найбільших російських та українських політичних партій протягом 1907–1908 рр. [5].

Поряд з соціалістичними партіями, прагнення до участі у кооперативному русі задекларувала і значна частина буржуазно-демократичних та ліберальних партій, опозиційно налаштованих до царського режиму.

Посилення інтересу до кооперації з боку російських та українських партійних організацій було обумовлено, на наш погляд, рядом причин.

По-перше, в умовах розгортання наступу влади на громадські та політичні об'єднання, що діяли тоді в межах Російської імперії, кооперативи залишались одними з небагатьох легальних організацій, під прикриттям яких можна було продовжити партійну роботу.

По-друге, отримані в результаті господарської діяльності кошти кооперативних товариств могли стати важливим джерелом фінансування політичних партій.

По-третє, за допомогою розгалуженої мережі кооперативів партійні організації сподівались поширити свій вплив та здобути підтримку кооперованого населення, яке в той час переважним чином складалось з селян та робітників.

Можливість політизації кооперативного руху викликала значне занепокоєння у представників царського уряду. Свідченням цього є спеціальний циркулярний лист від 5 квітня 1909 р., виданий керівництвом МВС Російської імперії. В ньому констатовалось «намагання революційних партій використати кооперативний рух» у своїх цілях та ставилось завдання: провести перевірку усіх діючих кооперативних організацій, звертаючи особливу увагу на наявність в їх складі «неблагонадійних» осіб та відрахувань, зроблених на цілі, непередбачені статутом товариств. Також наголошувалось на необхідності подальшого посилення нагляду за діючими товариствами та організації більш ретельної перевірки тих, що лише збирались відкриватись [6].

Ревізія споживчих товариств Наддніпрянської України, яка тривала протягом усього 1909 р., натомість, не виявила скільки-небудь помітних ознак їх «антиурядової» діяльності. У повідомленнях з місць відзначалось, що переважна більшість засновників та членів товариств є «політично благонадійними» особами, а також підкреслювалось, що робота кооперативів спрямована виключно на задоволення потреб їх членів [7].

Складно вести мову про ступінь об'єктивності отриманих даних. Не маючи власної агентури у кооперативних товариствах, досвіду роботи з ними, інколи взагалі не розуміючи самого поняття «кооперативне товариство», представники поліції звісно не завжди могли виявити реальний стан речей. В той же час аналіз подальшої урядової політики по відношенню до кооперативів, у тому числі споживчих, дозволяє нам говорити, що отримані в ході перевірки результати не зменшили занепокоєння вищого керівництва держави в можливості їх використання в «антиурядових» цілях і не призвели до відмови від застосування додаткових запобіжних заходів.

Щонайперше, була ускладнена процедура відкриття нових товариств — тепер губернатори затверджували статут кооперативу лише після ретельної перевірки жандармським управлінням його засновників. У випадку, коли серед останніх виявлялись «підозрілі» особи — члени революційних партій, активні учасники подій 1905–1907 рр. тощо, у реєстрації товариства могло бути відмовлено [8].

Одночасно складались детальні списки діючих кооперативних організацій та їх членів, які бралися під посилений контроль з боку поліції. З цього часу жодні збори членів товариства не могли проходити за відсутності представника поліції. Крім того, місцеві чини поліції кілька разів на рік повинні були проводити ревізії кооперативних товариств, у тому числі споживчих, на предмет виявлення «відповідності їх діяльності закріпленим у статутах завданням». Особлива увага під час перевірок зверталась на стан ведення рахівництва — уряд цікавило, скільки товариство отримало прибутків і на які цілі вони витрачалися [9].

Потреба в отриманні більш детальної інформації про кооперативні об'єднан-

ня обумовила і створення розгалуженої агентурної мережі. Щоправда, прагнення агентів виправдати витрати, які несла держава на їх утримання, часто призводила до подання ними неправдивої інформації про «революційний характер» того чи іншого товариства або особи [10].

Окрім безпосереднього нагляду за діяльністю товариств, царська влада вдавалась і до активних методів протидії політизації кооперативного руху. Зокрема, намагаючись обмежити функції кооперативів задоволенням суто господарських потреб їх членів, вона ставала на заваді веденню ними культурно-просвітницької діяльності [11, 20; 12, 17].

Особливе занепокоєння уряду викликало прагнення кооператорів створити власні координаційні центри у вигляді спілкових об'єднань, а також налагодити спільне обговорення найважливіших питань кооперативного будівництва. Розглядаючи кооперативні спілки не лише як об'єднання економічного, а й політичного характеру, царська адміністрація робила все можливе для того щоб не допустити розширення їх впливу. Непоодинокими були випадки, коли губернатори відмовлялись затверджувати подані на їх розгляд статuti спілкових об'єднань або закривали вже діючі.

Аналогічним було ставлення царської влади і до кооперативних з'їздів та нарад, які проходили на землях Наддніпрянської України. Повідомлення про заборони їх скликання чи закриття у зв'язку з вимогою місцевих органів влади постійно з'являлись на шпальтах періодичних кооперативних видань [13, 4].

Характерно, що саме в період наступу царату на права кооперативних організацій з'являється проект статуту нового «Нормального статуту споживчих товариств» вироблений Міністерством внутрішніх справ у 1911 р. [14, 125].

Означений проект передбачав збереження старої, дозвільної системи, залишаючи право затвердження статутів в руках місцевих губернаторів та міністра внутрішніх справ.

Значна кількість норм, закріплених у новому статуті, суперечили базовим принципам та функціям кооперативної організації

По-перше, з нього було виключено положення про право товариства створювати власні виробничі комплекси та займатись культурно-просвітницькою роботою, що фактично перетворювало споживчі товариства на звичайний торговельний заклад.

По-друге, були запроваджені додаткові механізми втручання органів влади та поліції у внутрішні справи товариств. Так, §53 забороняв товариству самостійно, без отримання попередньої згоди місцевої адміністрації, призначати з прибутків винагороду найманим робітникам, надавати фінансову підтримку благодійним чи просвітницьким організаціям, створювати спеціальні фонди взаємодопомоги і т. ін.

По-третє, був обмежений доступ членів до участі в управлінні справами товариства. Зокрема, відповідно до §8, особи, що «перебувають під попереднім слідством і дізнанням» або «під наглядом поліції», позбавлялися права бути обраними до керівних органів кооперативу.

По-четверте, обмежувалась участь у кооперації представників національ-

них меншин, особливо осіб іудейського віросповідання. Зокрема, §35 статуту вимагав, щоб «у місцевостях поза межею єврейської осілости до складу правління не обиралося більше 50% євреїв».

Зазначений статут так і не був остаточно затверджений, однак його зміст яскраво свідчив про характер ставлення влади до споживчої кооперації.

Застосовані державою заходи, що були спрямовані на попередження політизації кооперативного руху, врешті виявились малоефективним. На міжвідомчій нараді з питань кооперації, яка проходила у 1911 р., її учасники відзначали подальше посилення впливу політичних партій на кооперативні організації [4, 130–131].

Таким чином, ми можемо констатувати, що в на початку ХХ ст., внаслідок спроб політизації опозиційними силами кооперативного руху в країні, відбулось посилення контролю за діяльністю кооперативних організацій з боку царської адміністрації. Однак подібна політика, в кінцевому підсумку, не дала бажаного результату. Навпаки, роздратовані постійним адміністративним тиском, члени та керівники кооперативних організацій поступово приходили до висновку про неможливість нормального розвитку заснованих ними об'єднань в умовах панування старої політичної системи та відсутності ефективного кооперативного законодавства.

Література

1. Пожарський П. Українська кооперація і царська охрпка // Праці науково-дослідної кафедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В. Чубаря. — 1930. — Кн. 5.
2. Галайт І. До історії кооперативного руху на Україні (з матеріалів жапдармського архіву в Києві). — ІР ПБУВ. — Ф. 290. — № 3551. — 6 арк.
3. Половцев В. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861–1917 рр.). — Чернівці, 1996.
4. Ким Чап Чжиш. Государственная власть и кооперативное движение в России–СССР (1905–1930) / РАН. Ин-т рос. истории. — М., 1996.
5. Центральний державний історичний архів у м. Києві (ЦДІАК). — Ф. 442. — Оп. 859. — Спр. 369. — Арк. 41–43; Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). — Ф. 313. — Оп. 2. — Спр. 1943. — Арк. 18.
6. ЦДІАК. — Ф. 442. — Оп. 859. — Спр. 369. — Арк. 45–46.
7. ЦДІАК. — Ф. 274. — Оп. 1. — Спр. 2454. — Арк. 2, 125, 164, 211; Ф. 321. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 61–75, 108–120; ДАДО. — Ф. 313. — Оп. 2. — Спр. 2189. — Арк. 76–83, 95–110.
8. ДАДО. — Ф. 313. — Оп. 2. — Спр. 2417. — Арк. 62.
9. ЦДІАК. — Ф. 442. — Оп. 860. — Спр. 65. — Арк. 26–28.
10. ЦДІАК. — Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 1940. — Арк. 29–32.
11. Отношение властей // Союз потребителей. — 1910. — № 1.
12. Хропика. Местная // Наше дело. — 1911. — № 12.
13. Без назви // Наше дело. — 1911. — № 6.
14. Новый проект нормального устава // Союз потребителей. — 1911. — № 2.